12/11/2020

ΙΕΡΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: Ο μύστης της Θ. Ευχαριστίας και η επικαιρότητά του

/ Γνώμες

Τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Μάνης κ. Χρυσοστόμου Γ’

Αἰῶνες τώρα, τελεῖται σ’ ὅλους τούς ὀρθοδόξους ναούς, σ’ ὅλα τά πλάτη καί μήκη τῆς γῆς, ἡ ὑπέροχη Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἄραγε, ὑπάρχει πιό μεγάλη τιμή καί πνευματική εὐφροσύνη γιά ἕναν ἄνθρωπο, κάποιο ἔργο του, νά εἶναι σέ χρήση ἀπό τόσες γενεές ἀνθρώπων σ’ ὅλη τήν οἰκουμένη; Ποιά ἄραγε μεγαλύτερη χαρά μπορεῖ ν’ ἀντικαταστήσει τό γεγονός αὐτό; Φυσικά, μόνο σ’ ἕνα ἐπουράνιο ἄνθρωπο, μέ τήν πνευματική ἔννοια τοῦ ὅρου, μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ τό λίαν τιμητικό καί πανευφρόσυνο αὐτό γεγονός. Ἕνας τέτοιος ἐπουράνιος ἄνθρωπος, ἕνας ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ἕνας ἄνθρωπος ἐν Χριστῷ κατά πάντα, ἦταν χωρίς ἀμφιβολία, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος. Γι’ αὐτό, καί ὡς ἄνθρωπος τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἔδωσε στήν οἰκουμένη τήν «ἀνεκφράστου ὡραιότητος»

καί θεολογικοῦ πλούτου καί βάθους Θεία Λειτουργία Του! Τήν παρέδωσε στήν Ἐκκλησία καί ἔγινε ἡ Λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας, μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἁγιάζεται καί σώζεται.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἶναι, λοιπόν, ἕνας ἀπό τούς μεγαλυτέρους ἁγίους. Οἰκουμενικός Διδάσκαλος, φλογερός μαχητής, λαμπρός Ἱεράρχης, πνευματικός πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ὑμνητής τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

«Ἀνήκει ἀληθῶς εἰς τὴν χορείαν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικώτερον τῆς ἀνθρωπότητος»[1] καί «εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος παραμένει ὡς ὁ πατήρ, ὁ ὁποῖος ἐμόχθησε κατ' ἐξοχὴν διὰ νὰ διαποτίσῃ τὴν κοινωνίαν μὲ τὰ χριστιανικὰ ἰδεώδη καὶ φυσικὰ ν' ἀνακόψῃ τὴν ἐκκοσμίκευσιν τῆς Ἐκκλησίας»[2].

Συμπληρώθηκαν ἤδη περί τά 1600 χρόνια ἀπό τήν κοίμησή του (407) στή μακρινή γιά τήν ἐποχή του πόλη, τά Κόμανα τοῦ Πόντου, ὅπου ἄφησε τήν ψυχή του νά ἀνέλθει πρός τόν θρόνο τοῦ Θεοῦ, ψελλίζοντας τό «Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἕνεκεν»[3].

Θεωροῦμε, λοιπόν, σκόπιμο καί ἐπίκαιρο νά προσεγγίσουμε, ἀκροθιγῶς, τό θέμα τῆς Θείας Εὐχαριστίας καί εἰδικότερα τῆς Θείας Κοινωνίας μέσα ἀπό τά ἴδια τά κείμενα τοῦ ἱεροῦ πατρός καί εἰδικότερα, ἀπό τίς Ὁμιλίες του. Μέ τίς Ὁμιλίες του αὐτές, πού ἀποτελοῦν τό ἑρμηνευτικό του ἔργο, ὅπως γράφει ὁ ἀείμνηστος καθηγητής τῆς Πατρολογίας Στυλιανός Παπαδόπουλος, ὁ Ἱ. Χρυσόστομος «ἑρμηνεύοντας ἕνα βιβλικό κείμενο, ἀναλύει τήν μορφή, τά περιστατικά καί τό περιεχόμενο τοῦ κειμένου, κατηχεῖ, θεολογεῖ, οἰκοδομεῖ, συμβουλεύει, ἀπολογεῖται, καταπολεμεῖ καί διηγεῖται τά θαυμάσια τοῦ Θεοῦ, κυρίως μέ τήν παρουσίαση τοῦ ἔργου τῆς θείας οἰκονομίας»[4].

*

Κορυφαῖο καί βασικότατο μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τό θεοσύστατο μυστήριο τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος στό ὑπερῶον τῆς Ἱερουσαλήμ μᾶς τό παρέδωσε μέ τά ἅγια λόγια Του: «Λάβετε φάγετε· τοῦτο ἐστι τό σῶμά μου… πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τό αἷμα μου τό τῆς καινῆς διαθήκης, τό περί πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν»[5], δίνοντας συγχρόνως τήν θεία καί ἱερά ἐντολή: «Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν»[6].

Ἀλλά καί τά ἄλλα λόγια τοῦ Κυρίου: «Ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ πίητε αὐτοῦ τό αἷμα οὐκ ἔχετε ζωήν ἐν ἑαυτοῖς, ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον»[7] καί ἡ διακήρυξή Του: «Ἐγώ εἰμι

ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς»[8], πιστοποιοῦν τήν μεγάλη ἀξία τοῦ Μυστηρίου αὐτοῦ γιά τούς πιστούς χριστιανούς. Ὁ Ἀπ. Παῦλος θά ἔλθει καί θά ἑρμηνεύσει ὅλα αὐτά, θά ἐμβαθύνει καί θά δημιουργήσει τή θεολογία τῆς Εὐχαριστίας. Ἔτσι, κεντρική θέση στή διδασκαλία καί ζωή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἔχει τό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἰδιαίτερα «γιά τή μαρτυρική ζωή τοῦ Χρυσοστόμου πηγή ἀνεξάντλητης δυνάμεως καί θάρρους ἦταν ἡ προσφορά τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ. Στήν Ἀντιόχεια πρεσβύτερος, στή Βασιλεύουσα Ἀρχιεπίσκοπος, στίς κάπως ἥσυχες χρονιές καί στόν καιρό τό σκληρό, στό Θυσιαστήριο, ψελλίζοντας τίς ὑπέροχες εὐχές καί τίς δεήσεις τῆς θ. Λειτουργίας του, ἑνωνόταν μέ τόν Κύριο τῶν Δυνάμεων»[9]. Γι' αὐτό, ἐκτός ἀπό τή Θεία Λειτουργία καί μερικές εὐχές στήν Ἀκολουθία τῆς θ. Μεταλήψεως, πού ἔγραψε, σέ ἀρκετά ἄλλα συγγράμματά του, ἐκεῖ σ' αὐτά, μᾶς δίνει μέ θαυμάσιο τρόπο καί μέ ὡραιότατες εἰκόνες νά ἐννοήσουμε τήν ἀξία καί σημασία τῆς ἱερουργίας αὐτῆς.

Ἀκολουθῶντας μάλιστα τήν Παύλεια θεολογία ὁ Ἱ. Χρυσόστομος θά ἐμπνευσθεῖ, θά γράψει, θά καθοδηγήσει, θά γίνει συνεχιστής τῆς Παραδόσεως, θά καταστεῖ ὁ «χρυσορρήμων» ὑμνητής τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀφοῦ καί ὁ ἴδιος λέγει «ἐγὼ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων τὸν Παῦλον οἶδα διδάσκαλον. Ὅταν Παῦλον εἴπω, Χριστὸν κηρύττω»[10].

Γράφει, λοιπόν, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος γιά το ἱερό αὐτό Μυστήριο:

«Ἐνταῦθα γάρ σοι τὴν γῆν οὐρανὸν ποιεῖ τουτὶ τὸ μυστήριον. Ἀναπέτασον γοῦν τοῦ οὐρανοῦ τὰς πύλας, καὶ διάκυψον μᾶλλον δὲ οὐχὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ τῶν οὐρανῶν, καὶ τότε ὄψει τὸ εἰρημένον. Τὸ γὰρ πάντων ἐκεῖ τιμιώτερον, τοῦτό σοι ἐπὶ τῆς γῆς δείξω κείμενον. Ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς βασιλείοις τὸ πάντων σεμνότερον, οὐ τοῖχοι, οὐκ ὄροφος χρυσοῦς, ἀλλὰ τὸ βασιλικὸν σῶμα τὸ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου· οὕτω καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα. Ἀλλὰ τοῦτό τοι νῦν ἔξεστιν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν. Οὐ γὰρ ἀγγέλους, οὐδὲ ἀρχαγγέλους, οὐδὲ οὐρανοὺς καὶ οὐρανοὺς οὐρανῶν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τούτων σοι δείκνυμι Δεσπότην»[11]. Καί συνεχίζει μ' αὐτά τά καταπληκτικά λόγια:

«Εἶδες πῶς τό πάντων τιμιώτερον ὁρᾷς ἐπί γῆς: καί οὐχ ὁρᾶς μόνον; ἀλλά καί ἅπτῃ καί οὐχ ἅπτῃ μόνον, ἀλλά καί ἐσθίεις καί λαβών οἴκαδε ἀναχωρεῖς»[12].

Ὑπογραμμίζει ἀκόμη, ὅτι, ὅταν τελοῦμε τή Θ. Λειτουργία εἶναι ἐκεῖνο τό Δεῖπνο (ὁ Μυστικός Δεῖπνος δηλαδή) κατά τόν ὁποῖο, ὁ ἴδιος ὁ Χριστός βρισκόταν πρό τοῦ ἁγίου Πάθους Του. Τίποτα δέ, δέν κάνει τό σημερινό Δεῖπνο κατώτερο ἐκείνου. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος τό προσφέρει. Αὐτός εἶναι ὁ Χριστός, καί αὐτό τοῦτο τό ἱερό Μυστήριο τῆς Θ. Εὐχαριστίας πού τελεῖται στήν Ἐκκλησία. Γι' αὐτό καί θεμέλιο

τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ Θ. Εὐχαριστία, ἡ ἀναίμακτος θυσία τοῦ Θεανθρώπου.

Ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι θυσία. Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος τό τονίζει αὐτό γράφοντας:

«Διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, φησί, πεφανέρωται· τουτέστιν, ἐφανερώθη τῷ Θεῷ καὶ προσῆλθε. Μή οὖν, ἐπειδὴ ὁ ἱερεὺς πολλάκις τοῦτο ἐποίει τοῦ ἐνιαυτοῦ, νομίσῃς ὅτι ἁπλῶς, καὶ οὐδὲ δι’ ἀσθένειαν, τοῦτο ἐγίνετο· μὴ ὄντων γὰρ τραυμάτων, οὐδὲ φαρμάκων λοιπὸν δεῖ τῷ ἐπιμελουμένῳ. Διὰ τοῦτο προσέταξε, φησίν, ἀεὶ προσφέρεσθαι διὰ τὸ ἀσθενές, καὶ ὥστε ἀνάμνησιν ἁμαρτιῶν γίνεσθαι. Τί οὖν; ἡμεῖς καθ’ ἑκάστην Ἡμέραν οὐ προσφέρομεν; Προσφέρομεν μέν, ἀλλ’ ἀνάμνησιν ποιούμενοι τοῦ θανάτου αὐτοῦ· καὶ μία ἐστὶν αὕτη, καὶ οὐ πολλαί. Πῶς μία, καὶ οὐ πολλαί; Ἐπειδὴ ἅπαξ προσηνέχθη, ὥσπερ ἐκείνη ἡ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων. Τοῦτο ἐκείνης τύπος ἐστί, καὶ αὕτη ἐκείνης· τὸν γὰρ αὐτὸν ἀεὶ προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἕτερον πρόβατον, αὔριον δὲ ἕτερον, ἀλλ’ ἀεὶ τὸ αὐτό· ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία. Ἐπεὶ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, καὶ πολλοὶ Χριστοί; ἀλλ’ οὐδαμῶς, ἀλλ’ εἷς πανταχοῦ ὁ Χριστός, καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὤν, καὶ ἐκεῖ πλήρης, ἓν σῶμα. Ὥσπερ οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἓν σῶμα ἐστί, καὶ οὐ πολλὰ σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία. Ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τὴν θυσίαν τὴν καθαίρουσαν ἡμᾶς προσενεγκών. Ἐκείνην προσφέρομεν καὶ νῦν, τὴν τότε προσενεχθεῖσαν, τὴν ἀνάλωτον. Τοῦτο εἰς ἀνάμνησιν γίνεται τοῦ τότε γενομένου. Τοῦτο γὰρ ποιεῖτε, φησίν, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Οὐκ ἄλλην θυσίαν, καθάπερ ὁ ἀρχιερεὺς τότε, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἀεὶ ποιοῦμεν· μᾶλλον δὲ ἀνάμνησιν ἐργαζόμεθα θυσίας»[13].

«Ἐδῶ εὑρίσκεται τὸ ἄπειρον μέγεθος τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Δὲν ἠρκέσθη μίαν φορὰν νὰ προσφέρῃ τὴν θυσίαν του, ἀλλὰ καταδέχεται συνεχῶς καὶ ἀκαταπαύστως νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνῃ. Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη μαρτυρία τῆς ἀγαθότητός του, ἡ ἄβυσσος τῆς εὐσπλαχνίας καὶ τῶν οἰκτιρμῶν του», στοχάζεται σύγχρονος λόγιος κληρικός[14].

Ἡ Εὐχαριστιακή αὐτή θυσία εἶναι σῶμα Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι σῶμα Χριστοῦ. Συνεπῶς, ἡ Ἐκκλησία ἔχει εὐχαριστιακή φύση κατα τήν ὡραία φράση «εὐχαριστιακή ἐκκλησιολογία»[15]. Κατά τήν ἀναίμακτο αὐτή θυσία, ἔχουμε ἐκεῖ στήν Ἁγία Τράπεζα πού εἶναι ὁ τύπος τοῦ «ὑπερουράνιου θυσιαστηρίου ὅπου ἀδιάλειπτα ἱερουργεῖ ὁ Μέγας Ἀρχιερέας Θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός»[16], αὐτό τοῦτο τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ «τὸ ᾑμαγμένον, τὸ λόγχῃ πληγέν, καὶ τὰς σωτηρίους πηγὰς ἀναβλύσαν, τὴν τοῦ αἵματος, τὴν τοῦ ὕδατος τῇ οἰκουμένῃ πάσῃ»[17]. Καί συνεχίζει ὑπέροχα ὁ Ἱ. Χρυσόστομος γιά τό Παναμώμητο Σῶμα τοῦ Χριστοῦ: «Βούλει καὶ ἑτέρωθεν τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ μαθεῖν; Ἐρώτησον τὴν αἱμορῥοοῦσαν, τὴν οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ περικειμένου αὐτῷ ἱματίου, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τούτου Ὁλοκλήρου, ἀλλὰ τοῦ κρασπέδου ἁψαμένην· ἐρώτησον τὴν θάλασσαν, τὴν ὑπὲρ

τῶν νώτων αὐτὸ βαστάσασαν· ἐρώτησον καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, καὶ εἰπέ· Πόθεν· ἔχεις τὴν πληγὴν τὴν ἀνίατον; Πόθεν οὐκέτι ἰσχύεις οὐδέν; Πόθεν ἑάλως; Τίνι κατεσχέθης φεύγων; Καὶ οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ σῶμα ἐρεῖ τὸ σταυρωθέν. Διὰ τούτου τὰ κέντρα αὐτοῦ κατεκλάσθη· διὰ τούτου τὰ κέντρα αὐτοῦ κατεκλάσθη· διὰ τούτου ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ συνετρίβη· διὰ τούτου αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ ἐξουσίαι ἐδειγματίσθησαν· Ἀπεκδυσάμενος γάρ, φησί, τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐδειγμάτισεν, ἐν παῤῥησίᾳ θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. Ἐρώτησον καὶ τὸν θάνατον, πόθεν κατελύθη σου τὸ νῖκος; Πόθεν ἐξεκόπη σου τὰ νεῦρα; Καὶ κόραις καὶ παιδίοις γέγονας καταγέλαστος, ὁ καὶ τυράννοις καὶ δικαίως ἅπασιν ὢν πρὸ τούτου φοβερός; Καὶ τὸ σῶμα αἰτιάσεται τοῦτο... Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν κατέχειν καὶ ἐσθίειν, ὅπερ ἀγάπης ἐπιτεταμένης ἦν»[18].

Ἔπειτα, «ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι πηγὴ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ζωὴ αὐτῆς[19], «ἡ σωτήριος καὶ ἡ συνέχουσα τὰς ψυχὰς ἡμῶν ζωή»[20]. Πράγματι, ἡ θ. Εὐχαριστία εἶναι τό σωτήριο μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας πού τρέφει καί αὐξάνει τούς πιστούς καί συγχρόνως τούς ἑνώνει μέ τόν Θεάνθρωπο Χριστό. Ὁ Χριστός γίνεται ἡ αἰώνιος τροφή διότι εἶναι ὁ «Ἄρτος τῆς Ζωῆς»[21]. Κάθε πιστός ἑνούμενος μέ τόν Χριστό ἑνώνεται στενά καί μ' ὅλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τόν κοινωνοῦν, ἑνούμεθα εἰς «ἓν σῶμα γινόμεθα, καὶ μέλη, φησιν (ὁ Ἀπόστολος), ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ... Ἵν' οὖν μὴ μόνον κατὰ τὴν ἀγάπην τοῦτο γενώμεθα, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, εἰς ἐκείνη ἀνακερασθῶμεν τὴν σάρκα. Διὰ τῆς τροφῆς γὰρ τοῦτο γίνεται ἧς ἐχαρίσατο, βουλόμενος ἡμῖν δεῖξαι τὸν πόθον, ὃν εἶχε περὶ ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο ἀνέμιξεν ἑαυτὸν ἡμῖν, καὶ ἀνέφυρε τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, ἕνα ἕν τι ὑπάρξωμεν, καθάπερ σῶμα κεφαλῇ συνημμένον»[22]. Βλέπουμε, λοιπόν, τὴν στενοτάτη αὐτή σχέση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ Θ. Εὐχαριστία νὰ τὴν ἐξαίρει ὅλως ἰδιαιτέρως ὁ Ἰ. Χρυσόστομος. Φανερώνει δέ πραγματικά ὅτι ἡ Εὐχαριστία εἶναι μυστήριον ὑψηλό καί «φρικτόν»[23] (=ἱερότατο) τῆς Ἐκκλησίας καί βέβαια ἡ Κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστὸς «σῶμα ἡμᾶς, ἑαυτοῦ ἐποίησε, σῶμα ἡμῖν τὸ ἑαυτοῦ μετέδωκε»[24]. Ἔτσι γίνεται κατανοητό ὅτι ἡ θ. Εὐχαριστία «συνιστᾶ τὸν πυρήνα καὶ τὸ σκοπό, τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς λατρείας. Ὅλες οἱ λειτουργικὲς πράξεις, ποὺ λαμβάνουν χώρα στὴν ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, ἀποτελοῦν ἕνα ὅλο -τὸν συνεχὴ καὶ καθολικὸ ἁγιασμὸ τοῦ σώματος- καὶ συγκλίνουν πρὸς τὴ Θεία Εὐχαριστία, τὸ ἀπόλυτο κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑνότητας»[25]. Πολύ ἐπιγραμματικά καί εὔστοχα ἔχει διατυπωθεῖ ὅτι: ἡ θεία Λειτουργία εἶναι ἡ μεγαλυτέρα Ἐκκλησιολογία»[26] ὅτι «ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἑνότητα, ἡ ἑνότητα στὴν πίστη καὶ ἡ ἑνότητα στὴν θεία Εὐχαριστία εἶναι οἱ τρεῖς συντεταγμένες ποὺ δὲν διαχωρίζονται καὶ ποὺ ἀλληλοεξαρτῶνται γιὰ τὴν ὁλοκληρωμένη κοινωνία καὶ ζωὴ ἐν Χριστῷ»[27].

Στή συνάφεια αὐτή ἔρχεται ἀκόμη ὁ Ἱ. Χρυσόστομος καί μᾶς διδάσκει γιά τό τίμιο αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

«Τοῦτο τὸ αἷμα τὴν εἰκόνα ἡμῖν ἀνθηρὰν ἐργάζεται τὴν βασιλικήν (=τό κατ' εἰκόνα πού μᾶς δώρησε ὁ Θεός), τοῦτο κάλλος ἀμήχανον τίκτει, τοῦτο ἀπομαρανθῆναι τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν οὐκ ἀφίησιν, ἄρδον αὐτὴν συνεχῶς καὶ τρέφον. Τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν σιτίων (=ἀπό τίς διάφορες τροφές) ἡμῖν αἷμα γινόμενον, οὐκ εὐθέως τοῦτο γίνεται, ἀλλ' ἕτερον τι· τοῦτο δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' εὐθέως τὴν ψυχὴν ἀρδεύει, καὶ μεγάλην τινὰ δύναμιν ἐμποιεῖ. Τοῦτο τὸ αἷμα τὸ Δεσποτικόν, φεύγουσοι μὲν δαίμονες, συντρέχουσι δὲ ἄγγελοι. Τοῦτο τὸ αἷμα ἐκχυθὲν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξέπλυνε»[28]. Καί κατακλείει τήν ἑνότητα αὐτή μέ τά παρακάτω παρηγορητικά, ἐνισχυτικά καί θαυμάσια λόγια: «Τοῦτο ἡ σωτηρία τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, τούτῳ λούεται ἡ ψυχή, τούτῳ καλλωπίζεται, τούτῳ πυροῦται, τοῦτο πυρὸς λαμπρότερον ἐργάζεται τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον, τοῦτο χρυσίου φαιδροτέραν τὴν ψυχὴν ποιεῖ, τοῦτο ἐξεχύθη τὸ αἷμα, καὶ τὸν οὐρανὸν ἐποίησε βατόν»[29].

*

Καταφαίνεται, λοιπόν, ὅτι ὁ σκοπός γιά τόν ὁποῖο τελεῖται ἡ Θ. Λειτουργία εἶναι ἡ Θεία Μετάληψη ἤ ἀκριβέστερα ἡ Θεία Κοινωνία. Αὐτό διδάσκει ὁ Ἱ. Χρυσόστομος μέ τήν χαρακτηριστική διασάφηση τῶν ὅρων «μετοχή» καί «κοινωνία». Συγκεκριμένα γράφει: «Τό ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; Σφόδρα πιστῶς καὶ φοβερῶς εἴρηκεν. Ὃ γὰρ λέγει, τοῦτό ἐστιν· ὅτι τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ὄν, ἐκεῖνό ἐστι τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ῥεῦσαν, καὶ ἐκείνου μετέχομεν…».

«Ὁ ἄρτος, ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστί; Διὰ τί μὴ εἶπε, Μετοχή; Ὅτι πλέον τι δηλῶσαι ἠβουλήθη, καὶ πολλὴν ἐνδείξασθαι τὴν συνάφειαν. Οὐ γὰρ τῷ μετέχειν μόνον καὶ μεταλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἑνοῦσθαι κοινωνοῦμεν. Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἐκεῖνο ἥνωται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτῷ διὰ τοῦ ἄρτου τούτου ἑνούμεθα»[30].

Δηλαδή, ὁ πιστός ὁ ὁποῖος συμμετέχει εἰς τό Μυστήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας «μεταλαμβάνει τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματος τοῦ Θεανθρώπου καί ἑνσωματοῦται εἰς Αὐτόν. Τήν πίστιν (δέ) αὐτήν τῆς Ἐκκλησίας μας ἐκφράζει ἀπολύτως ἡ λέξις "κοινωνία", ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται διά τήν ὀνομασίαν τοῦ μυστηρίου»[31]. Στήν ἴδια ὁμιλία του ὁ ἱερός πατήρ, τήν ἔννοια αὐτή τῆς «κοινωνίας» ἀπό τόν «ἕνα ἄρτο», τήν τονίζει ἀκόμα περισσότερο συμπληρώνοντας τά ἑξῆς:

«Κοινωνία τοῦ σώματος ἐζήτησε πάλιν ἐγγύτερόν τι εἰπεῖν· διὸ καὶ ἐπήγαγεν, Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί. Τί γὰρ λέγω κοινωνίαν; Φησίν· αὐτό ἐσμεν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τί γάρ ἐστιν ὁ ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ· Τί δὲ γίνονται οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ σώματα πολλά, ἀλλὰ σῶμα ἕν. Καθάπερ γὰρ ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων ἥνωται, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ' εἶναι μὲν αὐτούς, ἄδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῇ συναφείᾳ· οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα. Οὐ γὰρ ἐξ ἑτέρου μὲν σώματος σύ, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκεῖνος τρέφεται, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντες»[32].

Θεάρεστη κατάληξη αὐτῆς τῆς «κοινωνίας» μέ τόν Χριστό, εἶναι πλέον ἡ φανέρωση τοῦ συνδέσμου τῆς ἀγάπης μέ τόν Κύριο καί τούς ἄλλους ἀνθρώπους. Παραγγέλλει ὑπό τύπον ἐρωτήσεως ὁ Ἰ. Χρυσόστομος: «Εἰ δὲ ἐκ τοῦ αὐτοῦ (=ἄρτου) καὶ τὸ αὐτὸ (=ἕνα σῶμα) γινόμεθα πάντες, διὰ τί μὴ καὶ τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἐπιδεικνύμεθα καὶ γενόμεθα καὶ κατὰ τοῦτο ἕν;»[33]. Καί πολύ χαρακτηριστικά συμβουλεύει: «Δεξάμενοι τὴν ἄμωμον καὶ ἁγίαν θυσίαν καταφιλήσωμεν, τοῖς ὀφθαλμοῖς περιπτυξώμεθα, διαθερμάνωμεν ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, ἵνα μὴ εἰς κρῖμα ἢ εἰς κατάκριμα συνερχώμεθα, ἀλλ' εἰς σωφροσύνην ψυχῆς, εἰς ἀγάπην, εἰς ἀρετήν, καὶ καταλαγὴν τὴν πρὸς τὸν Θεόν, εἰς εἰρήνην βεβαίαν, καὶ μυρίων ἀγαθῶν ὑπόθεσιν, ἵνα καὶ ἑαυτοὺς ἁγιάσωμεν καὶ τοὺς πλησίον οἰκοδομήσωμεν»[34].

Ἔτσι, ὁ πιστός μετά τή θεία Λειτουργία καί τή συμμετοχή του στή Θεία Κοινωνία, ὅπως γράφει ὁ π. Alexander Schmemann, «ἀποστέλλεται στόν κόσμο ὄχι γιά νά προσαρμόζεται ἤ γιά νά ἀρνεῖται, ἀλλά γιά νά ἀντιμετωπίζει δημιουργικά καί μέ ὑπερφυσική ἀγάπη τόν κόσμο πού ἐδημιούργησε ὁ Θεός. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ Ὀρθόδοξος, ὁπλισμένος μέ τή δύναμη τῆς πίστης καί καθοδηγούμενος ἀπό τό φῶς τῆς λατρευτικῆς πείρας, ἄνθρωπος πραγματικά λειτουργικός, θά προσπαθεῖ, σέ κάθε περίσταση, νά ἐπιτελέσει τή "λειτουργία" πού ἀνέλαβε, ὅταν ἀποφάσισε νά γίνει ἤ δέχθηκε νά παραμείνει μέλος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ»[35].

Προχωρεῖ δέ ὁ Ἰ. Χρυσόστομος βαθύτερα καί χρησιμοποιεῖ καί ἄλλες ἐντονότατες, πολύ ἐκφραστικές λέξεις γιά νά ἀποδώσει καί ὑπογραμμίσει τό ὑπερφυσικό αὐτό γεγονός τῆς ἑνώσεώς μας μέ τόν Χριστό κατά τή Θ. Μετάληψη τοῦ Σώματος καί τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Χρησιμοποιεῖ τίς λέξεις:

«ἀνάκρασις», «μίξις», «ἕνωσις», καί ἀκόμη τά ρήματα: «συμπλέκομαι», «τρώγωμαι», «λεπτύνομαι κατά μικρόν», ὅταν τά τελευταῖα σέ ὁμιλία τά θέτει κατ' ἀναλογίαν στό στόμα τοῦ Χριστοῦ[36]. Ἑπομένως κατά τόν Ἱ. Χρυσόστομο, ἡ ἕνωση μέ τόν Χριστό καί ἡ ἐνσωμάτωση στό ἅγιο σῶμα Του πραγματοποιεῖται στό μέγα αὐτό Μυστήριο τῆς Θ. Εὐχαριστίας, τῆς Θ. Κοινωνίας τοῦ Σώματος καί τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

*

Συνέπεια τῶν παραπάνω διδαγμάτων εἶναι ἡ ἀνάλογη προετοιμασία γιά τή Θ. Κοινωνία, ὥστε νά μήν προσέλθουμε στό Ποτήριο μέ ἀδιαφορία καί ἀνευλάβεια. Προτρέπει τούς πιστούς ὁ Ἱ. Χρυσόστομος μέ τά παρακάτω λόγια:

«Προσίωμεν τοίνυν μετὰ θερμότητος αὐτῷ καὶ πεπυρωμένης ἀγάπης, καὶ μὴ ὑπομείνωμεν τιμωρίαν. Ὅσῳ γὰρ ἂν ὦμεν εὐεργετημένοι μεγάλα, τοσούτῳ μᾶλλον κολαζόμεθα μειζόνως, ὅταν ἀνάξιοι τῆς εὐεργεσίας φανῶμεν. Τοῦτο τὸ σῶμα καὶ ἐπὶ φάτνης κείμενον ᾐδέσθησαν μάγοι. Καὶ ἄνδρες ἀσεβεῖς καὶ βάρβαροι τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκίαν ἀφέντες, καὶ ὁδὸν ἐστείλαντο μακράν, καὶ ἐλθόντες μετὰ φόβου καὶ τρόμου πολλοῦ προσεκύνησαν. Μιμησώμεθα τοίνυν κἂν τοὺς βαρβάρους ἡμεῖς οἱ τῶν οὐρανῶν πολῖται. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ φάτνης ἰδόντες καὶ ἐν καλύβῃ, καὶ οὐδὲν τοιοῦτον ἰδόντες οἷον σὺ νῦν, μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης προσῄεσαν· σὺ δὲ οὐκ ἐν φάτνῃ ὁρᾷς, ὥσπερ ἐκεῖνοι, ἀλλ' οἶσθα αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν οἰκονομίαν ἅπασαν, καὶ οὐδὲν ἀγνοεῖς τῶν δι' αὐτοῦ τελεσθέντων, μετὰ ἀκριβείας μυσταγωγηθεὶς ἅπαντα. Διαναστήσωμεν τοίνυν ἐυατοὺς καὶ φρίξωμεν, καὶ πολλῷ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πλείονα ἐπιδειξώμεθα τὴν εὐλάβειαν, ἵνα μὴ ἁπλῶς, μηδὲ ὡς ἔτυχε προσελθόντες, πῦρ ἐπὶ τὴν ἑαυτῶν σωρεύσωμεν κεφαλήν. Ταῦτα δέ λέγω, (=ὁ Χρυσόστομος) οὐχ ἵνα μή προσίωμεν, ἀλλ' ἵνα μὴ ἁπλῶς πορσίωμεν. Ὥσπερ γὰρ τὸ ὡς ἔτυχε προσιέναι, κίνδυνος, οὕτω τὸ μὴ κοινωνεῖν τῶν μυστικῶν δείπνων ἐκείνων, λιμὸς καὶ θάνατος. Αὕτη γὰρ ἡ τράπεζα τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὰ νεῦρα, τῆς διανοίας ὁ σύνδεσμος, τῆς παῤῥησίας ἡ ὑπόθεσις, ἡ ἐλπίς, ἡ σωτηρία, τὸ φῶς, ἡ ζωή»[37].

*

Οἱ τελευταῖες αὐτές φράσεις τοῦ Ἱ. Χρυσοστόμου μᾶς εἰσάγουν στό σημαντικό θέμα τῆς προσελεύσεως καί τῆς συχνότητας στό ἱερό Μυστήριο. Γιά τόν διδάσκαλο τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ἡ μή προσέλευση στή Θεία Κοινωνία εἶναι «λιμός καί θάνατος» τῆς ψυχῆς[38] καί ὁ ἴδιος ἐλέγχει αὐστηρότατα ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ πηγαίνουν στή θεία Λειτουργία, ἐν τούτοις δέν προσέρχονται γιά νά κοινωνήσουν Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ. Λέγει πολύ χαρακτηριστικά: «Εἶπέ μοι, εἴ τις

εἰς ἑστίασιν κληθείς, τὰς χεῖρας νίψαιτο καὶ κατακλιθείη, καὶ ἕτοιμος γένοιτο πρὸς τὴν τράπεζαν, εἶτα μὴ μετέχοι, οὐχ ὑβρίζει τὸν καλέσαντα;»[39]. Συνταυτίζεται δηλαδή στό σημεῖο αὐτό, ὅπως καί ὁ πρό αὐτοῦ ἀκμάσας Μέγας Βασίλειος[40], μέ τήν κανονική παράδοση[41] τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία θέλει τή συχνή συμμετοχή στά ἄχραντα μυστήρια.

Βέβαια ὁ Ἰ. Χρυσόστομος, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ρίχνει τό βάρος στήν ἀνάλογη καί σωστή προετοιμασία γιά τή θεία Κοινωνία καί αὐτή ἡ προετοιμασία ἔχει ὡς κέντρο της, τήν καθαρότητα τῆς καρδίας, τόν «ἄληπτο βίο», δηλαδή τόν λιγότερο εὐπρόσβλητο ἀπό τήν ἁμαρτία. Γράφει:

«Πολλοὶ τῆς θυσίας ταύτης ἅπαξ μεταλαμβάνουσι τοῦ παντὸς ἐνιαυτοῦ, ἄλλοι δὲ δίς, ἄλλοι δὲ πολλάκις. Πρὸς οὖν ἅπαντας ἡμῖν ὁ λόγος ἐστίν, οὐ πρὸς τοὺς ἐνταῦθα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ καθεζομένους· ἐκεῖνοι γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μετέχουσι, πολλάκις δὲ καὶ διὰ δύο ἐτῶν. Τί οὖν; τίνας ἀποδεξόμεθα; Τοὺς ἅπαξ; Τοὺς πολλάκις; Τοὺς ὀλιγάκις; Οὔτε τοὺς ἅπαξ, οὔτε τοὺς πολλάκις, οὔτε τοὺς ὀλιγάκις, ἀλλὰ τοὺς μετὰ καθαροῦ συνειδότος, τοὺς μετὰ καθαρᾶς καρδίας, τοὺς μετὰ βίου ἀλήπτου. Οἱ τοιοῦτοι ἀεὶ προσίτωσαν· οἱ δὲ μὴ τοιοῦτοι, μηδὲ ἅπαξ. Τί δήποτε; Ὅτι κρῖμα ἑαυτοῖς λαμβάνουσι, καὶ κατάκριμα καὶ κόλασιν καὶ τιμωρίαν»[42]. Καί σ’ ἄλλο σημεῖο λέγει:

«Πολλούς ὁρῶ τοὺς σώματος τοῦ Χριστοῦ μετέχοντας ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, καὶ συνήθειᾳ μᾶλλον καὶ νόμῳ, ἢ λογισμῷ καὶ διανοίᾳ. Ἂν ἐπιστῇ, φησίν, ὁ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς καιρός, οἷος ἐὰν ᾖ τις, μετέχει τῶν μυστηρίων, ἂν ἐπιστῇ, ἡ τῶν Ἐπιφανίων Ἡμέρα. Καίτοι καιρὸς οὐ τοῦτο προσόδου· οὐ γὰρ Ἐπιφάνια, οὐδὲ Τεσσαρακοστὴ ποιεῖ ἀξίους τοῦ προσιέναι, ἀλλὰ ψυχῆς εἰλικρίνεια καὶ καθαρότης. Μετά ταύτης ἀεὶ πρόσιθι, χωρὶς ταύτης μηδέποτε»[43].

Ἄξιες δέ ἰδιαίτερης προσοχῆς εἶναι καί οἱ παρακάτω συμβουλές τοῦ ἱεροῦ πατρός γιά τήν προσέλευση στή θ. Κοινωνία.

«Μέλλοντες προσιέναι τῇ φρικτῇ καὶ θείᾳ ταύτῃ τραπέζῃ καὶ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τοῦτο ποιεῖτε, μετὰ καθαροῦ συνειδότος, μετὰ νηστείας καὶ προσευχῆς, μὴ θορυβοῦντες, μηδὲ λακτίζοντες, μηδὲ ὠθοῦντες τοὺς πλησίον· ἐσχάτης γὰρ τοῦτο παρανοίας καὶ καταφρονήσεως οὐ τῆς τυχούσης. Διὸ καὶ πολλὴν ἐπάγει τοῖς ταῦτα ποιοῦσι τὴν κόλασιν καὶ τὴν τιμωρίαν»[44]. Καί κατακλείει τό σπουδαῖο καί ἀναγκαῖο αὐτό κεφάλαιο γράφοντας:

«Ἐννόησον, ὦ ἄνθρωπε, ποίας μέλλεις ἅπτεσθαι θυσίας, ποίᾳ προσέρχεσθαι τραπέζῃ· ἐνθυμήθητι καὶ ὅτι γῆ ὢν καὶ σποδός, αἷμα καὶ σῶμα Χριστοῦ

μεταλαμβάνεις... Φάρμακόν ἐστι σωτήριον τῶν ἡμετέρων τραυμάτων τὸ προκείμενον, πλοῦτος ἐστιν, ἀνελλιπής, βασιλείας οὐρανῶν πρόξενος... Φρίξωμεν τοίνυν προσιόντες, εὐχαριστήσωμεν, προσπέσωμεν ἐξομολογούμενοι τὰ πταίσματα ἡμῶν, δακρύσωμεν τὰ οἰκεῖα πενθοῦντες κακά· ἐκτενεῖς εὐχὰς ἀποδῶμεν τῷ Θεῷ· καὶ οὕτω διακαθάραντες ἑαυτοὺς ἠρέμα καὶ μετὰ προσηκούσης εὐταξίας, ὡς τῷ βασιλεῖ προσιόντες τῶν οὐρανῶν, οὕτω προσέλθωμεν»[45].

Ἐδῶ, λοιπόν, εἶναι τό λίαν χαρακτηριστικό γιά τήν Θ. Μετάληψη. Εἶναι «φάρμακον σωτήριον», τό «φάρμακον ἀθανασίας» καί κατά τόν θεοφόρον Ἰγνάτιον τοῦ 2ου αἰ.

*

Τίς ὑπέροχες καί θεολογικότατες αὐτές ἐπισημάνσεις τοῦ Ἰ. Χρυσοστόμου ὀφείλουμε καί σήμερα νά προσέξουμε μέ τά ποικίλα σχόλια πού γράφονται καί ἀκούγονται ἐν μέσω τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ.

Ἄλλωστε ἡ θ. Λειτουργία δέν εἶναι μία νεκρή ὑπόθεση στήν Ἐκκλησία, ἀλλά τό «παντοτινό ζωντανό ὄχημα τῆς διδασκαλίας της»[46] εἶναι «ἡ ἀποκάλυψη τῆς καινῆς κτίσεως... ἡ λειτουργία τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ πού ἱερουργεῖται πάνω στήν Ἁγία Τράπεζα (καί) ἀποτελεῖ τήν καρδιά τῆς ζωῆς καί τῆς αὐτοσυνειδησίας μας (πού) θερμαίνει καί συγκροτεῖ τή ζωή μας συνέχει τό πρόσωπο τοῦ καθ' ἑνός καί τή λειτουργική μας κοινότητα»[47].

Δέν μένει, παρά νά τονίσουμε, ὅτι τό χρυσό στόμα τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Doctor Eucharistiae, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος, δέν σίγησε. Συνεχίζει νά διδάσκει, νά κηρύττει, νά συμβουλεύει καί σήμερα. Γιά ἕνα γνήσιο εὐχαριστιακό ἦθος, γιά μιά συνεχή ἀποκάλυψη τῆς Θείας Λειτουργίας καί τῆς θείας Κοινωνίας.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ:

[1] Μπαλάνου Δημ., Οἱ Πατέρες καί συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1961, σ. 100.

[2] Χρήστου Παν., Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία, Πατέρες καί θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1971, σ. 209.

[3] Vita S. Ioannis Chrysostomi, PG 47, 263.

[4] Παπαδοπούλου Στυλ.: Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἱεροκήρυκας καί Ἑρμηνευτής τοῦ «κεκρυμμένου» βάθους τῆς Γραφῆς, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Θεολογία» (τόμ. ΞΗ’(1997), τεῦχος Α’-Β’, σελ. 134-170), Ἀθῆναι 1997, σ. 41.

[5] Ματθ. 26, 26-28.

[6] Λουκ. 22, 19.

[7] Ἰω. 6, 53-54.

[8] Ἰω. 6, 51.

[9] Ἀλεξίου Ἰω., (ἀρχιμ.), Ὁ φλογερός μαχητής, Ἀθῆναι 1995, σ. 228-229.

[10] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τό ρητόν τό λέγον, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; PG 56, 423.

[11] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Κορ., ὁμιλ. ΚΔ’, PG 61, 205.

[12] Ὅπ. παρ.

[13] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἑβρ. ὁμιλία ΙΖ’, PG 63, 131.

[14] Μαστρογιαννοπούλου Ἠλ. (ἀρχιμ.), Φάρμακον ἀθανασίας, Ἀθῆναι 1974 σ. 26.

[15] Πρβλ. Γιέβτιτς Ἀθ. (ἱερομονάχου), Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κατά τόν Ἱερόν Χρυσόστομον (διδ. Διατριβή), Ἀθῆναι 1967, σ. 124-125.

[16] Διονυσίου Μητροπολίτου Σερβίων καί Κοζάνης, Ἡ θεία Λειτουργία, Ἀθῆναι 1996, σ. 35 ἐπ.

[17] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Κορ., ὁμιλία ΚΔ’, PG 61, 203-204.

[18] Ὅπ. παρ.

[19] Γιέβτιτς Ἀθ. ὅπ. παρ. σ. 138.

[20] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Β’ Θεσσαλ., ὁμιλία Δ’, PG 62, 492.

[21] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Κορ., ὁμιλία ΚΖ’, PG 61, 231.

[22] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάν., ὁμιλία ΜΣΤ’, PG 59, 260.

[23] Ὅπ. παρ.

[24] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ.,ὁμιλία Γ’, PG 62, 27.

[25] Μεταλληνοῦ Γεωργ., (Πρωτοπρ.), Ἡ θεολογική μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, Ἀθήνα 1995, σ. 263.

[26] Γιέβτιτς Ἀθ., ὅπ. παρ. σ. 126.

[27] Staniloäe Dim., Γιά ἕνα ὀρθόδοξο οἰκουμενισμό (Εὐχαριστία-Πίστη-Ἐκκλησία), Πειραιεύς 1976, σ. 29.

[28] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάν., ὁμιλία ΜΣΤ’, PG 59, 261.

[29] Ὅπ. παρ.

[30] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Κορ. ὁμιλία ΚΔ’, PG 61, 200.

[31] Γρηγορίου ἱερομονάχου, Ἡ λειτουργία τῆς Εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ, Ἀθῆναι 1971, σ. 99.

[32] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Κορ. ὁμιλία ΚΔ’, PG 61, 199-200.

[33] Ὅπ. παρ.

[34] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Α’, PG 49, 361-362.

[35] Schmemann Alex., Σύγχρονος κόσμος καί ἐκκλκησιατική λατρεία, ,περ. «Σύνορο», ἀρ. 37, (Ἄνοιξη 1966), σ. 11.

[36] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Τιμ. ὁμιλία ΙΕ’, PG 62, 586.

[37] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α’ Κορ. ὁμιλία ΚΔ’, PG 61, 204-205.

[38] Ὅπ. παρ.

[39] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλία Γ’, PG 62, 29.

[40] Μεγ. Βασιλείου, Πρός Καισαρίαν πατρικίαν Ἐπιστολή XCIII (39η), PG 32, 484-485.

[41] Βλ. τούς κανόνες: Η’ καί Θ’ Ἀποστ., Β’ Ἀντιοχ., Ξς’ Πενθ. καί Γ’ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας.

[42] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἑβρ. ὁμιλία ΙΖ’, PG 63, 131-132.

[43] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλία Γ’, PG 62, 28.

[44] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Α’, PG 49, 360-361.

[45] Ὅπ. παρ.

[46] Andronikof Const., Des mystères sacramentals, (Supplement au SOP no 198, Mai 1995) σ. 4.

[47] Βασιλείου (Ἀρχιμ.), Εἰσοδικόν, Ἅγ. Ὄρος 1987, σ. 99 καί 102.